

УДК 782.1+782/784.21:784.25/95
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-3-15>

Пан ХАО,
orcid.org/0009-0000-6970-5381
аспірант кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) 374701074@qq.com

МУЗИЧНО-СЦЕНІЧНИЙ ОБРАЗ ЯК КАТЕГОРІЯ ОПЕРНО-ВИКОНАВСЬКОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається предметно-змістовний комплекс музично-сценічного образу як центральної категорії оперно-виконавського мистецтва. Мета статті – визначити основні компоненти структурно-сислової цілісності музично-сценічного образу в їх зв'язках з оперно-виконавською творчістю. Виконавське розуміння музично-сценічного образу ґрунтується на діалектичній єдності об'єктивного і суб'єктивного чинників формування музичного змісту, що визначено сутністю творчої діяльності. Категорія музично-сценічного образу може розглядатися як спеціальна форма відтворення культурної традиції та певних світоглядних моделей. Опера прагне до розуміння та відтворення ідеї і образу людини в їх особливій музично-сценічній єдності, тому музично-сценічний образ завжди має високий ступінь жанрово-стильової синтетичності та смислової узагальненості.

Синтетичний принцип оперного жанру визначає спеціальну форму музично-сценічного образу, обумовлену його системною природою – звуковий та візуальний компоненти в ньому функціонують на паритетних засадах. Вокальна інтерпретація музично-сценічного образу втілює єдність театральньо-сценічної репрезентативної форми, оперного словесно-вербального змісту і музичної мови як їх медіатора, що дозволяє композиторському знайти комунікативні канали трансляції музичного змісту. Музично-сценічний образ складається з цілого ряду поведінкових нюансів, які в комплексі формують той цілісний візуально-пластичний вигляд, що транслює ідейний зміст оперного твору та визначає логіку виконавської інтерпретації. Візуальний комплекс музично-сценічного образу, фіксує той рівень змістовності оперної ролі, який не завжди є означеним в оперній партитурі і стає прерогативою творчого мислення виконавця. Як специфічна форма художнього образу музично-сценічний образ, поєднує в собі різні рівні втілення музичного змісту (через свою синтетичну природу) і, відповідно, визначає широту його виконавського втілення.

Ключові слова: музично-сценічний образ, опера, оперно-виконавське мистецтво, виконавська творчість, виконавська інтерпретація, музично-смилова цілісність.

Pang HAO,
orcid.org/0009-0000-6970-5381
Post-graduate Student at the Department
of History of Music and Musical Ethnography
Odessa National A.V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) 374701074@qq.com

MUSICAL AND STAGE IMAGE AS A CATEGORY PERFORMING ARTS

The article examines the subject-content complex of the musical-scenic image as the central category of opera and performance art. The purpose of the article is to determine the main components of the structural-semantic integrity of the musical-scenic image in their connections with operatic and performing creativity. The executive understanding of the musical and stage image is based on the dialectical unity of the objective and subjective factors of the formation of the musical content, which is determined by the essence of creative activity. The category of musical and scenic image can be considered as a special form of reproduction of cultural tradition and certain worldview models. Opera seeks to understand and reproduce the idea and image of a person in their special musical-stage unity, therefore, the musical-stage image always has a high degree of genre-stylistic synthesis and semantic generalization.

The synthetic principle of the opera genre defines a special form of the musical and stage image, due to its systemic nature - the sound and visual components in it function on a parity basis. The vocal interpretation of the musical-scenic image embodies the unity of the theatrical-scenic representative form, the operatic verbal-verbal content and the musical language as their mediator, which allows the composer to find communicative channels for the transmission of the musical content. The musical-scenic image consists of a number of behavioral nuances, which in the complex form the integral visual-plastic look that conveys the ideological content of the opera work and determines the logic of the performance interpretation. The visual complex of the musical and stage image captures the level of meaningfulness of the opera role, which is not always specified in the opera score and becomes the prerogative of the performer's creative thinking. As a specific form of artistic image, the musical-stage image combines different levels of embodiment of musical content (due to its synthetic nature) and, accordingly, determines the breadth of its performance embodiment.

Key words: musical and stage image, opera, operatic performing arts, performing creativity, performing interpretation, musical and semantic integrity.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена винятковим значенням категорії музично-сценічного образу для оперного мистецтва, яка, будучи комплексним явищем, пов'язана, з одного боку, з композиторською концепцією оперного опусу, з іншого – з музично-естетичними та стильовими засадами індивідуально-виконавської творчості. Як специфічна форма художнього образу музично-сценічний образ, поєднує в собі різні рівні втілення музичного змісту (через свою синтетичну природу) і, відповідно, визначає широту його виконавського втілення.

Особливого значення в умовах інтеграційних процесів музичного мистецтва XXI століття набуває національно-стильовий аспект вивчення музично-сценічного образу як системного явища, що актуалізує проблеми сучасного оперного мистецтва, виконавської творчості зокрема. Феномен музично-сценічного образу в даному контексті набуває першорядного значення через свою універсальність: будучи специфічною формою втілення духовних смислів людського життя, він також здатний відображати і різні сторони національного світовідчуття, утворюючи «психосеміологічний контекст жанрового та стильового вимірів музики» (Дун Сіньюань, 2019: 15). Вказаний контекст є безпосередньо пов'язаним із структурними властивостями музично-сценічного образу, що утворюють його системну єдність. Враховуючи той факт, що дана проблематика не становить дослідницьких пріоритетів у сучасному музикознавстві, звернення до неї є своєчасною та має теоретичну та практичну цінність для сучасного оперного мистецтва.

Аналіз досліджень. Питання специфічних особливостей музичного образу як різновиду художнього образу найчастіше розглядаються у музикознавчих дослідженнях, присвячених різним аспектам явища музичного змісту та акцентуючих увагу на системних властивостях музичного образу, які утворюють художню цілісність музичного твору. В даному предметному напрямі музикознавчої думки музичний образ усвідомлюється в якості головного елементу музичного змісту, який у музично-інтонаційній формі втілює індивідуально-композиторські уявлення про різноманітні смисли життєвої реальності (Воронцов, 2018; Чжан Кай, 2017; Bailes, Bishop, 2016). Дане положення вказує на принцип системної єдності музично-сценічного образу як компонента музично-сміслової цілісності («суб'єктивний образ об'єктивного світу» (Воронцов, 2018).

Процес виокремлення феномену музично-сценічного образу як центральної категорії оперного

мистецтва поступово здійснювався у просторі оперознавчого вектору традиційного музикознавства, який сьогодні представлений цілим рядом дисертаційних досліджень (Бай Цюань, 2017; Ван Те, 2008; Дунь Сіньюань, 2019; Чжан Мяо, 2019; Чжан Ївень, 2021), в яких міститься розробка теоретичних і виконавських аспектів оперного образу на матеріалі зразків європейської опери XIX–XX ст.

Мета статті – визначити основні компоненти структурно-сміслової цілісності музично-сценічного образу в їх зв'язках з оперно-виконавською творчістю.

Виклад основного матеріалу. Традиційне музикознавче розуміння музичного образу ґрунтується на діалектичній єдності об'єктивного і суб'єктивного чинників формування музичного змісту, яке визначено сутністю творчої діяльності – композиторської та виконавської. Музикознавці розглядають музичний образ як «цілісне уявлення суб'єкта про ідею і інтонаційно-звукову будову музичного твору» (Воронцов, 2018: 24). Вказане визначення відповідає усталеному в музичному мистецтві уявленню про універсальні функції образу як такого, адже він є «знаряддям» формування музично-сміслової цілісності музичного твору, яким з однаковим успіхом користуються і композитори, і виконавці, і педагоги (Bailes, Bishop, 2016: 114). Тим більше явище музичного образу є актуальним для мистецтва музичного театру, в якому воно знаходить комплексне втілення (звуково-візуальне), що живе в умовному просторі музично-сценічної дії. Зазначимо, що сучасні музикознавчі підходи до проблеми художньої цілісності базуються на комплексному розумінні даного явища, оскільки воно уособлює як «...вихідну системну якість художньої творчості, що виникає внаслідок взаємодії художніх компонентів як між собою», так і «...глибинну причину єдності художнього змісту й діяння, що розкривається у процесі художнього впливу, комунікативно-діалогічним шляхом» (У Юйян, 2023: 169).

Сучасне музикознавство в якості об'єктивного фактору музичного змісту пропонує розглядати такі «сфери музичної образності» як світ людини, світ поза людиною і світ музики (Тишко, 1993). Кожна із зазначених сфер має свій змістовний спектр, який продукує художній сенс музичного образу: так, світ людини ототожнюється з мисленням, мовою, індивідуальним проявом характеру, різними психічними станами і емоційними проявами і т. п.; світ поза людиною зв'язується з навколишньою дійсністю, природою і її різноманітними представниками і навіть з енергією Всесвіту. Світ музики в даній музикознавчій концепції

складається зі специфічних явищ музичного мистецтва як художньої системи (звук, тембр, спів, гра на інструментах і т. п.).

Для оперного мистецтва і вокально-виконавської творчості даного напряму явище музично-сценічного образу є надзвичайно актуальним, оскільки в силу своєї синтетичної природи жанр опери висуває досить спеціальну форму музичного образу, обумовлену його комплексної природою – звуковий та візуальний компоненти в ньому функціонують на паритетних засадах. Саме цим й зумовлена системна цілісність музично-сценічного образу як ключової категорії оперного мистецтва у всьому розмаїтті його творчих проявів (творчість композитора, вокальна-виконавська творчість, творчість режисера). Основними елементами системної єдності музично-сценічного образу є словесно-вербальна, музично-інтонаційна (вокальна та інструментальна) складова, а також пластично-мімічна. Поєднуючись в органічній єдності ці компоненти утворюють художньо-смыслову цілісність композиторського задуму та формують так званий «сценічний малюнок» образу того чи іншого героя оперного твору. Таким чином, структурний рівень категорії музично-сценічного образу вказує на змістовну багатогранність даного явища, що, у свою чергу, вимагає від виконавця чіткого уявлення про виразний потенціал кожного зі структурних компонентів – вокально-інтонаційного, вербального, пластичного. Дане положення відповідає сучасному музикознавчому уявленню про художню цілісність як феномен музично-виконавської інтерпретації, під яким розуміється «...створення успішного особистісно-смыслового резонансу з образним полем твору та слуховою свідомістю реципієнтів» (У Юйян, 2023: 173).

Стосовно останніх двох зазначених позицій наведеної цитати – образного поля музичного твору та слухової свідомості виконавця – особливого значення набуває національно-стильовий параметр музично-сценічного образу, який виявляється суттєвим фактором його музично-смыслової цілісності, про що йдеться у музикознавчих дослідженнях. Так, наприклад, Ван Те стверджує що «опера, як універсальна та інтегруюча різні жанрово-стильові інтенції музики синтетична художня форма з'являється свого роду дзеркалом семантичних установок культури, тому так чи інакше завжди вирішує проблему національного вибору...» (Ван Те, 2008: 47).

Сучасні музикознавчі концепції національного стилю спираються на системне розуміння даного явища як специфічну «корекцію індивідуального

історичного стилів в умовах даної національної культури і в процесах адаптації та генерації стильових ознак <...> яка фіксує перехід явищ національного менталітету і національної духовної культури в конкретну систему засобів музичної виразності» (Тишко, 1993: 8).

Розглядаючи досвід музикознавство у вивченні національного стилю в контексті жанрово-стильових засад оперного мистецтва, Ван Те пропонує у своїй дисертації серед інших рівнів прояву національних ознак в оперному стилі такий як «специфічно забарвлені мовні засоби» (Ван Те, 2008: 48). Показовим є те, що в обох наведених визначеннях національного стилю в музиці присутні поняття мовних засобів і засобів музичної виразності в якості специфічного творчого інструментарію художнього втілення національно-культурної змістовності музичного мистецтва.

В цьому смисловому контексті категорія музично-сценічного образу може розглядатися як спеціальна форма відтворення культурної традиції та певних світоглядних моделей: «оперні герої входять до пам'яті культури як носії необхідних позитивних якостей та відношень, а їх характери сприймаються як моделі людської комунікації, історичні та позачасові водночас, тому і конкретно-почуттєві, і ідеально-духовні» (Дунь Сіньюань, 2019: 15). Опера, насамперед, прагне до розуміння та відтворення ідеї і образу людини в їх особливій музично-сценічній портретній єдності, тому вона претендує і на створення галереї художніх особистостей, які несуть на собі відбиток епохи, презентують власний історичний час. Тобто музично-сценічний образ завжди має високий ступінь жанрово-стильової синтетичності та смыслової узагальненості.

Якщо перед нами стоїть завдання розкриття сутності національно-стильового фактору музично-смыслової цілісності музично-сценічного образу, то доцільним є звернення до змістовного наповнення поняття образу як такого, що виступає центральним у мистецтві та художньо-творчій діяльності.

Мистецтвознавче визначення художнього образу базується на розумінні його як такої естетичної категорії, що виникає в результаті осмислення автором-митцем того чи іншого явища або процесу життєвої реальності, що об'єктивується у формі твору за допомогою тих засобів виразності, що притаманні тому чи іншому виду мистецтва (Гегель, 1996).

У цьому ж руслі розгортається й більшість музикознавчих рефлексій щодо явища музичного образу, що відображено у сучасній теорії музич-

ного змісту і семантики: «Оскільки саме звуковий образ відповідає природі музики, музичним образом природно назвати художнє уявлення, що втілене в музичному звучанні», – зазначає Г. Воронцов (Воронцов, 2018: 13). Виконавська інтерпретація в опері зумовлена семантичним завданням оперного твору, що полягає у художньому портретуванні людини, насамперед, з внутрішньої, психологічно-сислової, сторони.

Г. Гегель, який у своїх дослідженнях по естетиці багато уваги приділяв творчій природі мистецтва, наголошував на комплексних властивостях художнього образу. Він підкреслював, що художній твір «...має представляти зміст не у його загальності, взятої як такої, а має індивідуалізувати цю загальність, надати їй чуттєво одиничний характер» (Гегель, 1996: 30). Відповідно, своєрідність художніх образів прямо співвідноситься з методом відображення дійсності, обраним художником, який за визначенням є носієм тієї чи іншої національно-культурної традиції, що володіє певною світоглядною системою та специфічним ментальним комплексом. Не можна не погодитися з Г. Гегелем, за справедливим твердженням якого у мистецтві загальний характер зображуваного не може виступати як абстрактне судження або загального вчення, а має стати внутрішнім змістом художнього образу (Гегель, 1996: 57).

Відомо, що образ як форма освоєння людиною світу носить, перш за все, чуттєвий характер. У процесі пізнання цілісний образ явища формується як конкретне подання на основі сукупності відчуттів, що надалі стає основою раціонального мислення. Але на відміну від понять, які прагнуть абстрагування та узагальнення, образи наочно відображають унікальні властивості поодиноких предметів. Чуттєвий характер образності лежить і в основі специфіки естетичного пізнання. Можна сказати, що естетичне пізнання знаходиться між матеріальною чуттєвістю та ідеальною думкою.

Творчість, розкриваючи «істину в чуттєвій формі, має свою кінцеву мету в самому собі, у цьому зображенні та розкритті» (Гегель, 1996: 61). Вищий зміст мистецтва виявляється у можливості подолання антагонізму між природними потягами буденної життя та загальними абстрактними законами моральної волі. Але чуттєві образи, звернені до архетипічних глибин психіки і які спираються на непорушність особистого досвіду, можуть викликати відгук у свідомості.

Положення про те, що художній образ є єдністю загального і одиничного, склало класичне уявлення естетичної думки. Спираючись на своє індивідуальне уявлення про життя, на розуміння

його внутрішньої логіки, його закономірностей, митець за допомогою творчої фантазії створює життєво актуальні художні образи. Як бачимо, будь який художній образ відображає не стільки реальну дійсність будь-якого явища чи процесу, але у більшій мірі індивідуалізоване уявлення про них автора-митця, яке у значній мірі формується під впливом національно-культурної традиції. Ми можемо говорити про національно-культурну визначеність того чи іншого музично-сценічного образу оперного героя, яка являє собою художнє відтворення національної культури в її індивідуалізованому вигляді.

В даному контексті вкрай важливою виявляється думка Дунь Сіньюань стосовно семантики оперного образу: «Ключові характеристики творчого досвіду людей можуть відображуватися, концентруватися у змісті оперного твору, набуваючи якості і канону, і взірцевості, стаючи необхідними музично-образними психосемантичними артефактами» (Дунь Сіньюань, 2019: 15). До таких психосемантичних артефактів можна віднести основні складові музично-сценічного образу: словесно-вербальний та вокально-інтонаційний компоненти та візуальні (пластично-мімічні). Кожний з компонентів виступає носієм національно-стильової якості, художнім еквівалентом змісту та різних смислів національного світовідчуття.

Вокальна інтонація оперного героя, яка є основним виразним елементом його образу, також показова в національно-стильовому відношенні, оскільки є безпосереднім відображенням національної виконавської традиції і тим самим запам'ятовує музично-інтонаційний профіль національної культури. Ван Те з цього приводу зазначає, що «...національна специфікація оперної форми починається з відокремлення співацької манери як зумовленої національним характером – типовими для даної національної культури емоційно-психологічними настановами, включаючи відношення до особистості митця-музиканта» (Ван Те, 2008: 50).

Словесно-вербальний компонент звукового комплексу оперного образу репрезентує певний тип мовної інтонації, що є характерним для тієї чи іншої національної мови, визначає інтонаційний профіль вокальної партії, а також загальний рівень експресії «смыслу, що інтонується». Сучасні дослідники оперного мистецтва все частіше звертаються до проблеми його структурних закономірностей, і шляхи розв'язання її бачать у розмежуванні візуального ряду та звукового образу оперної партії-ролі (Бай Цюань, 2017; Чжан Мяо, 2019).

Музично-сценічний образ складається з цілого ряду поведінкових нюансів, які в комплексі формують цілісний пластичний вигляд, що транслює вищий ідейний зміст та визначає логіку виконавської інтерпретації. Що ж стосується візуального комплексу в структурі оперного образу, то тут мова йде про той рівень змістовності оперної ролі, який не завжди є зафіксованим в оперній партитурі і стає прерогативою творчого мислення виконавця (а також режисера). У відповідності до композиторського задуму він створює в своєму сценічному образі всю повноту і глибину індивідуальності оперного героя за допомогою пластики, міміки. Так оперний співак має можливість у сценічному жесті відобразити конкретний тип характеру і темпераменту, певний тип емоційних реакцій на події, що відбуваються у тому чи іншому ситуативному контексті. Вокальне втілення музично-сценічного образу розкривається як єдність театральності-сценічної репрезентативної форми, оперного словесно-вербального змісту і музичної мови як їх медіатора, що дозволяє оперному задуму знайти театральну експресію, а театральній формі – знайти особливі способи, комунікативні канали трансляції змісту, тобто забезпечити канали особистісного усвідомлення. Оперна інтерпретація в її художній цілісності є надзвичайно складним мистецьким феноменом,

який не лише виходить з синтетичної жанрової природи опери, але значною мірою залежить від художньо-організаційної структури оперної композиції як від системної взаємодії його іманентних рис: видовищності, вербалізації, пріоритету музичного мовлення.

Висновки. Оперне мистецтво завжди було центрованим на людині тому, що сукупністю художніх засобів дозволяє обняти її з усіх боків, але насамперед розкрити її життєві траєкторії в історичному та особистісному контекстах, вбачаючи зони їх перетину та взаємодії. Образ людини – головна настанова мистецтва у цілому, але для оперного твору, як вже зауважувалося, він набуває принципово важливого значення. З завданням розкриття природи особистісної свідомості та актуалізації її позитивних психологічних пов'язана головна цільова настанова оперної творчості, невід'ємна від сценічної реалізації, але найбільш залежні від музичної презумпції оперного героя. Осмислення сутнісних аспектів категорії музично-сценічного образу актуально для будь-якого історичного часу, будь-якого покоління оперних виконавців, композиторів і режисерів, істориків та теоретиків музичного мистецтва, оскільки в кожен історичну епоху комплексна природа цього явища набуває нових значень та семантичного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бай Цюань. Оперна мелодія як комунікативний та інтонаційно-стилістичний феномен : дис.... канд. мист.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія. Одеса, 2017. 185 с.
2. Воронцов Г. Музично-художній образ як категорія естетики. URL: <https://libmonster.ua/m/articles/view/> (дата звернення: 26.11.2023).
3. Гегель Г. Естетика: у 4-х т. / Г. В. Ф. Гегель. Т. 2. К. 1996. 326 с.
4. Дунь Сіньюань. Семантика оперного образу у творчості М. А. Римського-Корсакова: діалог інтерпретацій: автореф. дис. ... канд. мист.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2019. 22 с.
5. Ван Те. Явище національного стилю в контексті музичної поетики опери : дис. ... канд. мистец.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська державна музична академія. Одеса, 2008. 183 с.
6. Тишко С. В. Проблема національного стилю в опері. Київ: Музінформ, 1993. 120 с.
7. Чжан Ївень. Тема «вічної жіночності» в європейській оперній творчості: до проблеми гендерного підходу в мистецтвознавстві: дис. ... канд. мистецтв.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2021. 195 с.
8. Чжан Кай. Сучасний оперний театр як художнє явище та категорія музикознавчого дискурсу : автореф. дис. ... канд. мистец.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2017. 18 с.
9. Чжан Мяо. Вокально-виконавські чинники оперного стилю: інтонаційно-мелодійна типологія: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової. Одеса, 2019. 194 с.
10. У Юйян. Фортепіанно-виконавська творчість як процес інтерпретації у світлі теорії художньої цілісності : дис. ... канд. мист.: 17.00.03 – музичне мистецтво. Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2023. 193 с.
11. Bailes F., Bishop L. Musical Imagery in the Creative Process. London: Routledge, 2016. 312 p.

REFERENCES

1. Bai Tsiuan (2017). Opera melodiia yak komunikatyvnyi ta intonatsiino-stylistychnyi fenomen [Opera melody as a communicative and intonation-stylistic phenomenon] : dys.... kand. myst.: 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia. Odesa. [in Ukrainian].
2. Vorontsov, H. (2016). Muzychno-khudozhnii obraz yak katehoriia estetyky [Musical and artistic image as a category of aesthetics]. URL: <https://libmonster.ua/m/articles/view/> (26.11.2023). [in Ukrainian].
3. Hegel, H. (1996). Estetyka [Aesthetics]: u 4-kh t. T. 2. Kiiv. 326 s. [in Ukrainian].
4. Dun Xinyuan (2019). Semantyka opernoho obrazu u tvorchosti M. A. Rymaskoho-Korsakova: dialoh interpretatsii [The semantics of the opera image in the work of M. A. Rimsky-Korsakov: a dialogue of interpretations]: avtoref. dys. .. kand. myst.: 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia im. A. V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
5. Wang Te (2008). Yavyshe natsionalnoho styliia v konteksti muzychnoi poetyky opery [The phenomenon of national style in the context of musical poetics of opera]: dys. ... kand. mystets.: 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska derzhavna muzychna akademiia. Odesa. [in Ukrainian].
6. Tishko, S. (1993). Problema natsionalnoho styliu v operi [The problem of national style in opera]. Kyiv : Muzinform, 120 s. [in Ukrainian].
7. Zhang Yiwen (2021). Tema «vichnoi zhinochnosti» v yevropeiskii opernii tvorchosti: do problemy hendernoho pidkhodu v mystetstvoznavstvi [The theme of “eternal femininity” in European opera creativity: to the problem of gender approach in art history] : dys. ...kand. myst.: 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia imeni A. V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
8. Zhang Kai (2017). Suchasnyy opernyy teatr yak khudozhnie yavyshe ta katehoriia muzykoznavchoho dyskursu [Modern opera theater as an artistic phenomenon and a category of musicological discourse] : avtoref. dys. ... kand. mystets. : 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia im. A. V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
9. Zhang Miao (2019). Vokalno-vykonavski chynnyky opernoho styliu: intonatsiino-melodiina typolohiia [Vocal performance factors of opera style: intonation and melody typology] : dys. ...kand. myst. : 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia imeni A.V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
10. Wu Yuyang (2023). Fortepianno-vykonavska tvorchist yak protses interpretatsii u svitli teorii khudozhnoi tsilisnosti [Piano performance creativity as a process of interpretation in the light of the theory of artistic integrity] : dys. ...kand. myst. : 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia imeni A. V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
11. Bailes, F., Bishop, L. (2016). Musical Imagery in the Creative Process. London : Routledge. 312 p.